

УДК 349.41

Інна Берднік,*канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВОДНИЙ РЕСУРС» І «ВОДНИЙ ОБ'ЄКТ»

У статті досліджуються поняття «вода», «водні ресурси», «водні об'єкти». Здійснюється аналіз положень водного законодавства України, якими встановлено питання правового регулювання водних ресурсів України. Автор доходить висновку, що поняття «довкілля», «природні ресурси», «водні ресурси», «водні об'єкти» являють собою складну ієрархічну структуру. Водні ресурси є родовим поняттям, що охоплює водні об'єкти (води) як один із головних елементів.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, довкілля, вода, природні ресурси, водні ресурси, водні об'єкти.

Постановка проблеми. Охорона довкілля є однією з глобальних, життєво важливих для всього людства проблем. Людина постійно знаходиться в тісному взаємозв'язку з природою. Поряд із тим розвиток науково-технічного прогресу значно поглибив масштаби й можливості людини у сфері природокористування. Проте, на жаль, належне виконання дотримання нормативних приписів щодо охорони навколишнього природного середовища в нашій державі ще не стало внутрішньою потребою та переконанням більшості членів українського суспільства. Відповідно, соціальна роль держави, яка повинна забезпечити належну охорону навколишнього природного середовища, зростає. Відсутність ефективних механізмів забезпечення належного збереження довкілля спонукає державу до пошуку нових більш ефективних і дієвих механізмів застосування законодавства з метою збереження природи для майбутніх поколінь.

Забезпечення кримінально-правової охорони водних ресурсів є складником кримінально-правової політики держави, одним із головних завдань якої є правове забезпечення охорони довкілля (ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України).

У правовій доктрині водні ресурси неодноразово були предметом уваги науковців. Зокрема, це поняття досліджували в працях В.І. Андрейцев, С.Л. Вендров, Н.Р. Кобецька, М.В. Краснова, П.І. Лапечук, І.В. Труфан, Ю.С. Шемшученко та ін. Поряд із тим, на нашу думку, наявне натеper поняття «водні ресурси» потребує доопрацювання.

Метою статті є аналіз понять «водні ресурси» та «водні об'єкти», а також установлення їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О.М. Шуміло, з правового погляду водні об'єкти відмінні від водних ресурсів. На його думку, у законодавстві, що регулює відносини з охорони навколишнього природного середовища, вживаються різні поняття – «об'єкти» й «ресурси» – в однаковому значенні [1, с. 17].

Тому в деяких кодексах (Цивільний кодекс України та Господарський кодекс України) терміни «водні об'єкти» й «водні ресурси» вживаються як тотожні.

Для визначення співвідношення понять «водний об'єкт» і «водний ресурс» необхідно розглянути положення нормативно-правових актів щодо регулювання цих термінів, а також їх етимологію.

Проаналізувавши етимологію термінів «об'єкт», під яким варто розуміти будь-яку функціональну одиницю або систему, що можна розглядати відокремлено, та «ресурси», під якими треба розуміти частину природного середовища, що використовується для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, доходимо висновку, що поняття «водний об'єкт» є складником категорії «водні ресурси».

Крім Водного кодексу (далі – ВК) України, поняття «водний об'єкт» містять такі українські законодавчі та літературні джерела, як Великий тлумачний словник сучасної української мови під ред. В.Т. Бусел [2, с. 197], п. 4.10 ДСТУ 3517-977 [3], п. 4 ДСТУ 3041-95 [4] та п. 1.3 Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами [5].

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «водний об'єкт» як зосередження вод на поверхні суходолу у формах його рельєфу або в надрах, що має межі, об'єм і риси водного режиму. Таке поняття є більш повним, ніж поняття, яке містить ст. 1 ВК України. Надається більше природних ознак, проте не підкреслюється штучна природа водного об'єкта навіть відсильним способом і не визначається природа походження води. Проте юридичним ознакам увага в цьому визначенні не приділяється.

У п. 1.3 Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами наведено поняття «водний об'єкт підконтрольний», а саме: водний об'єкт підконтрольний – це зосередження природних вод на

поверхні суші, яке внесене до кадастру, має характерні форми поширення й риси гідрологічного режиму та належить до природних ланок кругообігу води: поверхневі води суші – річка, озеро, болото, водосховище, ставок; внутрішнє море. Характеристика «підконтрольний» визначає водний об'єкт як спеціальний об'єкт правових відносин. Зазначене поняття є більш повним, ніж охарактеризовані вище. Але необхідно підкреслити, що воно не уточнює штучну природу водного об'єкта. На це вказує наявність таких його видів, як водосховище і ставок, які є штучними, згідно з уже зазначеною ст. 3 ВК України. Проте третій вид штучних водних об'єктів – каналів – як штучно створених водотоків не передбачений.

Визначення, яке наведене в п. 1.3 Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами, заслуговує на увагу, тому що надає, крім природних ознак, ще і юридичну ознаку штучних водних об'єктів. До природних ознак належить походження вод, а саме те, що вони є природними, наявність характерних форм поширення та рис гідрологічного режиму, належність до природних ланок кругообігу води. Юридичною ознакою є внесення водного об'єкта до кадастру. Проте сьогодні більшість штучних водних об'єктів не обліковуються в Державному водному кадастрі. У Державному земельному кадастрі зафіксовано лише штучні водні об'єкти, на які оформлено переважно право тимчасового користування. Тому визначити кожний водний об'єкт як правову категорію згідно з проаналізованим поняттям стає неможливим.

У пункті 4 ДСТУ 3041-95 «Система стандартів у галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів. Гідросфера. Використання і охорона води. Терміни та визначення» подано схоже визначення поняття «водний об'єкт», проте воно не містить такої юридичної ознаки, як унесення його до кадастру: водний об'єкт – це зосередження природних вод на поверхні суші чи в літосфері, яке має характерні форми поширення й риси гідрологічного режиму та належить до природних ланок кругообігу води. У п. 4.10 ДСТУ 3517-97 «Гідрологія суші. Терміни та визначення основних понять» поняття «водний об'єкт» визначається так: «водний об'єкт – це зосередження природних вод на поверхні суші чи в літосфері». Змістової суперечності між визначеннями стандартів і цим визначенням, як нам видається, немає, проте наявність у законодавстві різних визначень одного поняття є явищем негативним. На нашу думку, воно є не повним. Не підкреслюються всі суттєві характеристики, не проводиться поділ між штучними і природними водними об'єктами, тобто воно є узагальненим та обмежується лише природними ознаками.

Звернемося до визначення розглядуваних понять у законодавстві країн ближнього зарубіжжя. Відповідно до ст. 1 ВК Російської Федерації, водний об'єкт – це природна або штучна водойма, водотік або інший об'єкт, постійне або

тимчасове зосередження вод у якому має характерні форми та ознаки водного режиму [6].

Стаття 5 ВК Республіки Казахстан надає таке поняття: водний об'єкт – це зосередження вод у рельєфах поверхні суші та надрах землі, які мають межі, об'єм і водний режим. До них належать моря, річки, прирівняні до них канали, озера, льодовики та інші поверхневі водні об'єкти, частини надр, які утримують у собі води [7].

Водний об'єкт, згідно зі ст. 1 ВК Азербайджанської Республіки, – це природно сформований ландшафт або геологічна структура із зосередженням вод на поверхні суші в формах рельєфу або в надрах, який має межі, об'єм та особливості водного режиму [8].

Зазначені поняття «водний об'єкт» є дещо схожими. Вони акцентують увагу на такій природній характеристиці, як зосередження вод на поверхні суші або в надрах за наявності водного режиму, що, на нашу думку, є недостатнім для повноцінної характеристики водного об'єкта. Крім того, через відсутність юридичних ознак наведені визначення не дають змоги сприймати водний об'єкт як правову категорію.

Одночасно варто відзначити існування поняття «водні ресурси». Так, відповідно до ст. 1 ВК України, водні ресурси – обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території. На законодавчому рівні законодавець досить поверхово дає визначення поняття «водні ресурси». На нашу думку, законодавець, даючи зазначене формулювання вказаного поняття, залишає поза увагою особливості досліджуваної категорії природних ресурсів.

Разом із тим ДСТУ 3041-95 «Система стандартів у галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів. Гідросфера. Використання і охорона води. Терміни та визначення» визначає «водні ресурси» як придатні для використання людиною в будь-яких формах і потребах запаси поверхневих вод, а також воду льодовиків, водну пару атмосфери, ґрунтову вологу. У цьому визначенні, на відміну від ВК України, до водних ресурсів зарахована «водна пара атмосфери», а замість підземних вод названа «ґрунтова волога».

Коментар до ВК Російської Федерації зазначає, що водним законодавством не регулюються відносини щодо води, яка хоча й перебуває в природному середовищі, але не являє собою самостійного природного блага, є структурним елементом інших природних об'єктів (атмосферна і ґрунтова волога, вода, що знаходиться в організмах рослин і тварин) [9, с. 21–22].

ВК Республіки Білорусь у ст. 1 називає водними ресурсами «запаси поверхневих і підземних вод певної території»; водами – «всю воду, що знаходиться у водних об'єктах і надрах».

Отже, як бачимо, в Білорусі водні ресурси визначаються фактично так як і в Україні, а от у законодавстві Росії та Казахстану додатково робиться вказівка на можливість їх використання.

Беручи до уваги все вищесказане, ми вважаємо, що визначити поняття «водний ресурс» потрібно виходячи зі змістового навантаження слова «ресурс», яке дослівно означає «запаси

чого-небудь, які можна використовувати у разі потреби» [10, с. 501], «джерело споживання» [11, с. 21].

І.А. Шикломанова зазначає, що водні ресурси – це поверхневі й підземні води, які знаходяться у водних об'єктах і використовуються або можуть бути використані. У більш широкому сенсі – води в рідкому, твердому й газоподібному стані та їх розподіл на Землі [12, с. 213].

Окрім цього, як слушно зазначають Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко й Т.О. Третяк, визначений у ВК України термін «водні ресурси» за змістом є синонімом терміна «води». На їхню думку, яку ми підтримуємо, вживання в законах двох термінів для позначення одного й того самого явища варто оцінити негативно. Також вони відмічають тавтологію, допущену у визначенні водних ресурсів: уживання поряд термінів «поверхневі» та «морські води», бо морські води є різновидом поверхневих вод [13, с. 10], з чим ми також погоджуємося. На доктринальному рівні І.В. Труфан давала визначення водних ресурсів як «усіх вод, що входять до складу природних ланок кругообігу води» [14, с. 12], тобто знову ж такі ототожнювала їх із поняттям «вода». С.Л. Вендров під водними ресурсами пропонував розуміти ті види природних вод, які можна використовувати в цей час, здійснюючи управління їх режимом, а також води, які будуть використовуватись у найближчому майбутньому й над управлінням яких іде в цей час робота [15, с. 42]. В.О. Джуган пропонувала визначити водні ресурси як обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території, які використовуються або можуть бути використані в перспективі [11, с. 23].

Отже, з вищенаведених визначень очевидно, що, по-перше, водні ресурси являють собою частину природних запасів води, яка безпосередньо бере участь або може брати участь у суспільному виробництві в конкретних історичних умовах за певного розвитку продуктивних сил; по-друге, водні ресурси – це не тільки природне явище, а й соціально-економічна категорія, стан і використання яких тісно пов'язані з рівнем розвитку людського суспільства; по-третє, водні ресурси – це не тільки води відповідної території, а й природні багатства, які перебувають у взаємозв'язку з водними об'єктами (водні біологічні ресурси, земельні ділянки, що перебувають під водними об'єктами, природні ресурси континентального шельфу тощо).

Отже, водні ресурси – це елемент національного багатства країни, що становить сукупність поверхневих і підземних вод, а також природних багатств, що перебувають у взаємозв'язку з водними об'єктами (водний рослинний світ, водний тваринний світ, земельні ділянки під водою). Кількісно-якісний показник водних ресурсів визначає водно-ресурсний потенціал держави.

Водночас, беручи до уваги неоціненне значення водних ресурсів для життя суспільства та виробничої діяльності людства, їх можна розглядати у вигляді водогосподарської інфраструктури, що обслуговує виробничу, соці-

ально-побутову й економічну сфери суспільної діяльності.

Отже, крім водних об'єктів (це природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води: море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт, які мають межі, об'єм, визначений водний режим, а також унесені до державного водного кадастру), до поняття «водні ресурси» включаються земельні ділянки під водними об'єктами, природні ресурси континентального шельфу, живі біологічні організми, які перебувають у тісному взаємозв'язку з водними об'єктами.

Висновки

Отже, поняття «довкілля», «природні ресурси», «водні ресурси», «водні об'єкти» являють собою складну ієрархічну структуру. При цьому довкілля (навколишнє природне середовище) є загальним поняттям щодо інших понять у цій структурі. Природні ресурси є складником навколишнього природного середовища, одним із центральних елементів якого є водні ресурси. Водні ресурси є родовим поняттям, що охоплює водні об'єкти (води) як один із головних елементів.

Отже, з огляду на вищевикладене, водні ресурси – це сформовані під впливом природних чинників підземні, поверхневі, внутрішні морські води й територіальне море, які мають межі, об'єм, визначений водний режим, унесені до державного водного кадастру, а також природні багатства, які перебувають у взаємозв'язку з водними об'єктами (водні біологічні ресурси, земельні ділянки, що перебувають під водними об'єктами, природні ресурси континентального шельфу тощо).

Список використаних джерел:

1. Екологічне право України. Особлива частина : [навчальний посібник] / [О.М. Шуміло, В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та СД) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. – С. 197.
3. ДСТУ 3517-97. Гідрологія суші. Терміни та визначення основних понять. Видання офіційне. – Київ : Держстандарт України, 1997.
4. ДСТУ 3041-95. Система стандартів у галузі охорони навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів. Гідросфера. Використання і охорона води. Терміни та визначення. Видання офіційне. – Київ : Держстандарт України, 1995.
5. Про затвердження Інструкції про порядок розробки та затвердження гранично допустимих скидів (ГДС) речовин у водні об'єкти із зворотними водами : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 15.12.1994 № 116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0313-94>.
6. Водный кодекс Российской Федерации от 03.06.2006 № 74-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/waternew/>.

7. Водный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2003 № 481-ІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116&page=2.
8. Водный кодекс Азербайджанской республики от 26.12.1997 № 418-ІГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.crossna.narod.ru/lows/23/01.htm#u1>.
9. Комментарий к Водному кодексу Российской Федерации. – М. : Юридический Дом Юстициформ, 1997. – 336 с.
10. Загнітко А.П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / А.П. Загнітко, І.А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704 с.
11. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В.О. Джуган. – Івано-Франківськ, 2009. – 195 с.
12. Водные ресурсы России и их использование / под ред. проф. И.А. Шикломанова. – СПб. : ГГИ, 2008. – 600 с.
13. Науково-практичний коментар до Водного кодексу України / Р.І. Марусенко, А.М. Мірошніченко, Т.О. Третяк. – К. : Ліга, 2009. – 207 с.
14. Труфан І.В. Правовий режим малих річок в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / І.В. Труфан. – Івано-Франківськ, 2005. – 187 с.
15. Вендров С.Л. Жизнь наших рек / С.Л. Вендров. – Л. : Гидрометеиздат, 1986. – 112 с.

В статье исследуются понятия «вода», «водные ресурсы», «водные объекты». Осуществляется анализ положений водного законодательства Украины, которыми урегулированы вопросы правового регулирования водных ресурсов Украины. Автор приходит к выводу, что понятия «окружающая среда», «природные ресурсы», «водные ресурсы», «водные объекты» составляют сложную иерархическую структуру. Водные ресурсы являются родовым понятием, охватывающим водные объекты (воды) как один из главных элементов.

Ключевые слова: окружающая природная среда, окружающая среда, вода, природные ресурсы, водные ресурсы, водные объекты.

The article explores the notion of “water”, “water resources”, “water objects”. An analysis of the provisions of the water legislation of Ukraine, which regulates the issue of legal regulation of water resources, is carried out. The author concludes that the notion of “environment”, “natural resources”, “water resources”, “water objects” constitute a complex hierarchical structure. Water resources are generic concept that encloses water objects (water) as one of the main elements.

Key words: environment, water, natural resources, water resources, water objects.

